

Szélinger Balázs

Oktatás és történelem Etiópiában

A fenti címben azt vállaltuk, hogy ismertetjük az etióp oktatásügy történeti fejlődését. Ehhez azonban azonnal néhány megjegyzést kell tennünk. Mindenekelőtt pontosítanunk kell, mit is értünk írásunkban „etióp” alatt. Etiópia (régebbi elnevezése: Abesszínia) mai határai mintegy száz évvel ezelőtt alakult ki (a mi szempontunkból azóta csak jelentéktelen változások történtek), és ezek a határok több tucat törzset foglalnak magukban, amelyek mind önálló nyelvvel és ezáltal önálló kultúrával rendelkeznek. Történelmi távlatban azonban most csak azokkal a népekkel (törzsekkel) foglalkozunk, amelyeknek történelemformáló szerepük volt, vagyis amelyek a térség meghatározó kultúrái voltak.

Ennek alapján az „etióp” szó (kizárólag itt és most) gyakorlatilag két törzset jelent: az amharát (nyelvük az amharinya), amely az etióp magasszög déli részét lakja, és amely Etiópia több ezer éves történetében az uralkodók zömét adta, valamint a tigrét (nyelvük a tigrinya). E két törzs közös őstörzse a Kr. előtti 1–2. évezred folyamán Dél-Arábiából átkelve a Vörös-tengeren, a mai Etiópia magasszögjein telepedett le. E törzsek nyelvének közös őse a giz, amely a latinhoz hasonló utat járt be: újabb nyelvek alakultak ki belőle, megszűnt beszélt nyelv lenni, de a mai napig él az egyházi használatban. (Etiópia a 4–5. századtól keresztény ország.) Az etióp oktatás története magától értetődően csak tágabb, kultúrtörténeti kontextusban szemlélhető. Az etióp kultúrát – mint minden keresztény kultúrát – erősen áthatják a keresztény hagyományok, és a legkorábbi idők kivételével az oktatás története egészen a legújabb időkig összefügg az egyház történetével.

Az oktatás kezdetei

A középkori etióp állam elődje, a mai Eritreát és Észak-Etiópiát magában foglaló Axumi Birodalom időszámításunk kezdetére a térség nagyhatalma lett. A források szűkös volta miatt ismereteink erről a korról szegényesek. Annnyit biztosan tudunk, hogy a hellenizmus erősen hatott Axumra is, egyik Krisztus előtt élt uralkodója igen művelt volt, és élénk levelezést folytatott egyes görög városállamokkal. Axumban a Kr. utáni 6–7. századig a görög maradt a hivatalos (uralkodói) nyelv. A kapcsolat fennmaradt a Mediterráneum új urával, a Római Birodalommal is. Csak valószínűsíthetjük, hogy miként a kultúra, úgy az oktatás sem maradt mentes ezektől a külső hatásoktól, de az oktatás (miként az akkori világ nagy részén) minden bizonnyal csak az arisztokrácia kiváltsága volt.

A kereszténység jelenléte Etiópiában a 4. század közepétől nyilvánvaló. (Nem kizárt, hogy ezt megelőzően is éltek a birodalomban keresztény kereskedők.) A legenda szerint két keresztény ifjú szenvedett hajótörést a Vörös-tengeren, akik később (rabszolgaként) az axumi király udvarába kerültek, és egyikük, *Fruventiosz*, a trónörökös nevelője lett. Ez egyben az oktatás első említése Etiópiában. Fruventiosz térítette keresztény hitre az uralkodó családot, és az országot az alexandriai patriarcha fősége alá vonta. Az ezt követő évszázadokban az intenzív missziós munkának köszönhetően a kereszténység az egész társadalmat áthatotta.

Minden bizonnyal a krisztianizációval egyidősek azok az itteni templomi és kolostori iskolák, amelyek a keresztény Európához hasonlóan az oktatás fellegrárai lettek, de Európától eltérően „monopol” helyzetük jóval tovább (a 19. századig) tartott.

A középkor folyamán, amely Etiópiában 1529-ig tartott, az oktatás kizárólag az Etióp Egyház kezében volt. Bár az oktatásban nem játszott irányító szerepet, mégis érdemes megemlíteni, hogy az Etióp Egyház feje egészen 1959-ig az alexandriai patriarcha volt (székhelye: Kairó), aki évszázadokon keresztül az egyiptomi kopt szerzetesek közül nevezte ki Etiópia egyetlen püspökét, az abunát, akinek tisztsége élete végéig szólt. Mindvégig nagy problémát okozott, hogy az Egyiptomból érkező főpap nem ismerte az etióp liturgiát, dogmatikai kérdésekben állandó vitában állt a helybeli papokkal (többek között emiatt sem nevezhető az etiópok koptoknak), a legfőbb gondot azonban az okozta, hogy nem ismerte sem a giz, sem más etióp nyelvet. Tömören összefoglalva: idegen volt, ennél fogva nem lehetett de facto egyházfő. A megoldást az etióp szerzetesek feje, az ecsegi nyújtotta. Az esetek többségében az ő döntése befolyásolta a mindenkori négus (császár) döntését, aki – hogy a helyzet még bonyolultabb legyen – az Etióp Egyház de jure védelmezője, afféle defensor religionis volt. Elméletileg tehát a fenti három poszt birtokosa szólhatott volna bele az egyházi oktatásba, azonban nem ismerünk ilyen esetet. A tanítás tehát „szabadon” folyt, beleértve az iskolák megnyitását és bezárását, az oktatás költségeit és a „tanrendet” is.

A templomi és kolostori iskoláknak három formája volt, amelyek durva közelítésben „elemi”, „közép-” és „felsőfokú” iskoláknak felelnek meg.

Elemi iskolák gyakorlatilag minden olyan faluban voltak, ahol templom is volt. Az oktatást a templom papja (kész) vagy templomszolga (debera) végezte. A tananyag végtelenül egyszerű volt: giz nyelvű olvasás, majd írás, később zsoltárok memorizálása. A középfokú oktatás, amely nagyobb központokban és kolostorokban folyt, tartalmilag alig változott. Egyházi énekeket, vallásos költészetet és a Szentírást (Matszha Kiddusz, szó szerint: Szent Könyv) tanulták. Új ismeretek gyakorlatilag csak a legfelső szinten kerültek az oktatásba. Így például tudjuk, hogy egyes helyeken oktattak polgári és egyházi jogot, csillagászatot, másutt ezek mellett költészetet és történelmet is. Minden szinten az oktatás részét képezte (és képezi) az egyre terjedelmesebb egyházi szövegek fejből való megtanulása.

Az egyházi oktatásnak ezek a formái évszázadokig semmit sem változtak. Az elemi szintű templomi oktatás némileg módosulva a mai napig létezik. Az etióp templomok hagyományos alaprajza kör vagy nyolcszög alak, és hármastagozódást mutat; az egyes részek egy-egy körnek felelnek meg. A legkülső kör a templomudvart körülvevő magas fal, amelyhez belülről tetőt és a falra táblát erősítenek: ezek az elemi iskolák. Az olvasás és írás oktatása ma már amhara nyelven folyik. A gyerekeknek nincs tankönyvük, de mindannyiuk rendelkezik egy-egy nyomtatott papírlappal, amelynek nagyított változata az „osztályterem” egyetlen falán, a tábla mellett lóg. Ez a lap (fidél) tartalmazza mindazt, amit elemi fokon a gyerekeknek meg kell tanulniuk. A lap három részből áll: bal oldalán láthatóak az amhara ábécé betűi. Ez $26 \times 7 = 182$ jelből áll, ami 26 mássalhangzót, és ezeknek 7 magánhangzóval kiejtett változatait jelenti. Az oktatás ezek tanulásával kezdődik: a tanár sorra mutatja pálcájával az egyes betűket (az első sor például így hangzik: ha, hu, hí, há, hé, hi, ho). Amikor egy-egy sorral (mássalhangzóval) végeztek, jön a következő sor. A lap jobb alján ugyanezek az írásjelek találhatóak, de összekeverve, értelmes vagy értelmetlen összetételekbe rendezve. A tanár ennek használatával ellenőrzi, hogy a gyerek valóban megtanulta-e az egyes jeleket, vagy csak a sorrendet jegyezte meg. A lap közepén pedig egy összefüggő szöveg található, amelyről biztosan tudjuk, hogy évszázadok óta az elemi oktatás részét képezi: ez János első levelének egy részlete a Bibliából, amelyet a folyékony olvasás mellett mindenkinek meg kell tanulnia kívülről is.

A fentiekhez szükséges néhány megjegyzést tenni, amelyek nem maguktól értetődők. Az etióp kultúra sajátos módon három földrész hatását hordozza magán, ugyanakkor annyira sajátos, hogy semmi máshoz nem hasonlítható. A fentiekben ennek a kultúrának csupán a keresztény jellegét domborítottuk ki, amely zömmel kisázsiai és európai jellegű takar. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy az etióp kultúra egyúttal afrikai

kultúra is, amelynek számos jegyét magán viseli. Ezek közül az oktatásban és a nevelésben két lényegeset emelek ki.

A fekete-afrikai gyerekek, Fokvárostól Dakarig és Aszmaráig, ún. korcsoport-rendszerben nőttek fel évszázadokon keresztül. Ez annyit jelent, hogy az „egyívásúak”, akik között a korkülönbség nem jelentős (legfeljebb néhány év), kisgyermek koruktól kezdve együtt tanulják meg a társadalmi együttélés szabályait. Kezdetben a helység egyik idős embere irányítja őket, de hamarosan mindent együtt, felnőtt ellenőrzése nélkül végeznek. Az egyes falvakban az egyes korcsoportoknak meghatározott feladatuk van, például egy fiatalabb korcsoport őrzi a kecskéket, egy idősebb csoport a marhákat, a legidősebb, amely a felnőtté válás küszöbén áll, végzi a falu őrzésének igen felelősségteljes feladatát. Az egyes korcsoportokon belül igen erős a kohézió: a korcsoportok tagjai egymáshoz érzelmileg jobban kötődnek, mint saját családtagjaikhoz, amihez az is hozzájárul, hogy sok helyen (pl. Etiópia egyes részein is), szokás volt a gyerekeket rokonhoz (rendszerint nagybácsihoz vagy nagynénihez) adni. A gyerekek tehát bizonyos értelemben sa-

ját társadalmat alkotnak, amelyben megtanulják a felnőtt társadalom íratlan szabályait. Együtt kerülnek egyre magasabb pozícióba a falun belül, majd együtt kerül sor felnőtté avatásukra. Mindennek az a következménye, hogy amikor egy-egy korcsoport felnőtté válva irányító pozícióba kerül („uralkodó generáció”), már egy összeszokott társaság veheti kezébe a település vezetését, amelynek minden tagja pontosan tudja, hogy ki mire alkalmas és mire nem. Mindez természetesen elsősorban a rurális társadalmakra érvényes. Ahol nem volt templomi iskola, ott ez a fajta szocializációs forma fokozottan fontos lehetett.

A másik említésre méltó jelenség az emlékezetből való tanulás kiemelkedő szerepe. Ez sem kifejezetten etióp, hanem afrikai jellegzetesség. Magyarázata az lehet, hogy sok helyütt nem alakult ki írásbeli kultúra, aminek ellenhatásaként a szóbeli kultúra igen gazdaggá fejlődött. Így volt ez az írással nem rendelkező afrikai országokban – de

A középfokú oktatás, amely nagyobb központokban és kolostorokban folyt, tartalmilag alig változott. Egyházi énekeket, vallásos költészetet és a Szentírást (Matszahf Kiddusz, szó szerint: Szent Könyv) tanulták. Új ismeretek gyakorlatilag csak a legfelső szinten kerültek az oktatásba. Így például tudjuk, hogy egyes helyeken oktattak polgári és egyházi jogot, csillagászatot, másutt ezek mellett költészetet és történelmet is. Minden szinten az oktatás részét képezte (és képezi) az egyre terjedelmesebb egyházi szövegek fejből való megtanulása.

mi a helyzet Etiópiával, amely történetének kezdeteitől fogva írásbeli kultúrával rendelkezik? Valószínű, hogy a fentiek éppúgy magyarázatul szolgálnak itt is. Ennek oka kettős: egyrészt az egyházi oktatásban (azaz az írásbeli kultúrában) csak igen kevesek részesültek, másrészt, akik részesültek is benne, az oktatás giz nyelve számukra is „holt” nyelv volt. Ráadásul az amhara, amely hivatalos nyelvvé vált, egyre távolabb került a giztól, és amíg a giz megtartotta eredeti, bonyolult írásmódját, az amhara az idők folyamán sokat egyszerűsödött (a fentebb ismertetett 182 írásjel már egy 20. századi reform eredménye!). A diákok számára tehát egyszerűbb lehetett bemagolni a giz nyelvű liturgikus és egyéb szövegeket, mint újra meg újra elolvasni, miként arról korabeli beszámolókkal rendelkezünk. A magoltatás mindamelllett természetesen nem a diákok kényelmét szolgálta, hanem követelmény volt. Ez a követelmény azonban csak úgy lehet reális, ha a diákok tömegei képesek elsajátítani. Márpedig a jelek szerint képesek. Etiópiai utazásom során magam is találkoztam olyan etióp pappal, aki kívülről tudta az egész Bibliát (az etióp Szentírás mintegy 30 könyvvel többet tartalmaz, mint a katolikus!), és ez egyáltalán nem ritkaság. Tény, hogy

számos kutató felhívta már a figyelmet a fekete-afrikai népek más népeket meghaladó memóriájára (amely különösen jól mérhető a fejben való számolásnál).

Oktatás az újkorban (1528–1855)

Etiópia újkori történelmének kezdete két igen fontos dátum közé esik. 1529 a mohamedán invázió éve, amely ugyan néhány éven belül véget ért, de ehhez európai segítségre (portugálokra) volt szükség. A portugálok bő száz éven keresztül ettől kezdve jelen vannak az országban, és a ma „keresztény expanciónak” nevezett folyamat jegyében olyan hévvel és módszerekkel kezdik terjeszteni a katolicizmust, amelynek negatív hatása máig érzékelhető. Nem rajtuk múltott azonban, hogy a 17. század közepétől az egészséges etióp birodalom lassan bomlásnak indult, az egyes tartományok függetlenedtek, állandósult a polgárháború. A bizonytalan körülmények nem kedveztek a kulturális fejlődésnek, így az oktatásnak sem. A hercegek korszaka, a „zamana maszafint” egészen 1855-ig, II. Tevodrosz (Teodorosz) császár trónra kerüléséig tartott, aki végül újra egyesítette a birodalmat.

A portugálok katolizálási kísérletei alapvetően azért fulladtak végül kudarcba, mert az etiópok sohasem értették meg (ma sem értik), hogy egyáltalán mi szükség van evangélicizációra egy keresztény országban. A portugál jezsuiták mindazonáltal egy időre sikerrel jártak, amikor 1612-ben maga a négus *Szusznejosz* áttért a katolikus hitre. A császár az egyik spanyol jezsuitát nevezte ki püspökké. Az európai misszionáriusok akkor követték el a hibát, amikor nem elégedtek meg annyival, hogy az etiópokat „visszahódították” Rómának (pedig sohasem tartoztak oda), hanem egy idő után a latin liturgia bevezetését követelték. Azaz: a nehezén túljutottak, hiszen dogmatikai kérdésben meggyőzték a birodalom fejét, akit mint defensor religionist valószínűleg – ha nem is gyorsan – követtek volna alattvalói. Ugyanakkor túlzott jelentőséget tulajdonítottak a liturgiának, amelynek a tényleges vallási tartalomhoz nem sok köze van. 1632-ben a jezsuita kísérlet odáig fajult, hogy *Szusznejosz* utódja, *Faszilidesz* egyszerűen kiutasította a jezsuitákat. Mintegy nyolcvan éves tevékenységük későbbi hatása, hogy a 19–20. században határozott ellenérzés volt érezhető Etiópiában minden európai misszió irányában, de különösen a katolikus missziókat nem nézték jó szemmel. (Az 1935-ös olasz támadás idején a köznép az olaszokra mint katolikusokra tekintett, azaz etióp szemszögből némi vallási színezte is volt a háborúnak.) Mindez egyúttal magyarázatul szolgál arra is, hogy később a protestáns missziók miért voltak sikeresebbek a katolikusoknál, és miért tudott Etiópia baráti kapcsolatot kiépíteni az orthodox Oroszországgal (kevesen tudják, hogy *Puskin* egyik felmenője etióp volt!).

A jezsuiták kiutasításával Etiópia elesett attól az esélytől, hogy legalább külső befolyásra magasabb szintre emelkedjen az oktatás színvonala. Belülről ugyanis erre jó ideig semmi esély nem kínálkozott. Nem sokkal a jezsuiták kiűzése után az egész birodalomban eluralkodott a káosz, a tartományok függetlenedtek és egymással hadakoztak. A folyamatos polgárháborúk alatt az oktatás és a kultúra egésze semmi esélyt nem kapott a fejlődésre. A 18. század volt a mélypont.

A 19. század elejéről ismét több európai útleírás áll rendelkezésünkre, amelyekből levonható az a megállapítás, hogy az egyházi oktatás uralkodó maradt és szinte alig változott. Egy útleírásból megtudjuk, hogy az elemi iskolában az alábbiak szerint zajlott az oktatás: az első században a gyerekek elsajátították az abc-t (új jelenség, hogy egyre több helyen immár amharául vagy tigréül is), a másodikban (*Fidel Hawaria*) a már említett János első levelét olvasták és tanulták meg kívülről. A harmadik szakaszban (*Gabata Hawaria*) az Apostolok cselekedeteit tanulmányozták a tanító segítségével a gyerekek, majd az utolsó szakaszban *Davit* (*Dávid*) *zsolnárai* következtek. Az elemi oktatás végeztével szokás volt

a tanítót és a rokonokat meghívni a családi házhoz vendégségre. A gyerekek zöme ezzel be is fejezte a tanulást.

Közép- és felsőfokra csak igen kevesen mentek tovább, annál is inkább, mert ezek elsősorban a papi képzést szolgálták és igen hosszadalmasak voltak (ugyanakkor a társadalmi felemelkedés lehetőségét nyújtották). Hét éven keresztül oktatták a különféle egyházi énekeket (zíma), mivel az etióp liturgiában igen hangsúlyos szerepet kapnak az énekek. További kilenc éven át giz nyelvtant tanultak, hiszen a felső papi rétegnek nem csupán olvasnia, de írnia is tudni kellett giz nyelven. Négy éven át folyt az egyházi költészet (quene) megismerése és elsajátítása, majd újabb tíz év következett, amely alatt már kizárólag a Bibliát tanulmányozták és tanulták. Mindemellett helyenként változó mértékben tanítottak polgári és egyházi jogot, csillagászatot és történelmet. Utóbbiak azonban – úgy tűnik – némiképp „fakultatív” jellegűek lehettek, mert egy gondari csillagásztanárról feljegyezték, hogy éveken keresztül csak egy tanítványa volt (Gondar volt az újkorban Etiópia fővárosa, és ezáltal egyik szellemi központja). Megjegyzendő az is,

A jezsuiták kiutasításával Etiópia elesett attól az esélytől, hogy legalább külső befolyásra magasabb szintre emelkedjen az oktatás színvonala. Belülről ugyanis erre jó ideig semmi esély nem kínálkozott. Nem sokkal a jezsuiták kiűzése után az egész birodalomban eluralkodott a káosz, a tartományok függetlenedtek és egymással hadakoztak. A folyamatos polgárháborúk alatt az oktatás és a kultúra egésze semmi esélyt nem kapott a fejlődésre. A 18. század volt a mélypont.

hogy történelmet a diákok nem csupán történelem tantárgy keretén belül tanultak, hanem az etióp szentek élettörténeteiből is (gad’I). Tudjuk, hogy a korszak egyes császárai, mint *Galavdevosz* (= Claudius, 1540–1559) vagy *I. Johannisz* (1667–1681) igen műveltek voltak és nagy könyvtárat tartottak fenn. A nemesi oktatás azonban mindig is külön utakat járt be (miként Európában is).

Samuel Gobat francia utazó leírásából alkothatunk képet az 1930-as évek Etiópiájának műveltségéről. Állítása szerint a férfiak 20%-a tudott valamennyire olvasni az amhara területeken, míg másutt ennél jóval kevesebb (5% körül). Bár Gobat „adatfelvételeinek” körülményeit nem ismerjük, valószínűleg közel járt az igazsághoz.

A 19. század elején a misszionáriusok is újra megjelentek Etiópiában, nem utolsósorban egyes felvilágosodott és felvilágosulni vágyó tartományurak hívására, akik

belátták, hogy amennyiben nem akarnak gyarmati sorsra jutni, rohamosan növelni kell legalább az uralkodó osztály (örökösök) műveltségi szintjét. Közéjük tartozott *Szahle Szelasszié*, Soa tartomány királya, a későbbi *Hailé Szelasszié* dédapja, aki például az angol Kelet-Indiai Társaságtól kért és kapott tanárokat 1840-ben gyermekei számára. A Brit Biblia Társaság nyomtatta az első giz nyelvű anyagot: 220 zsolttárt juttattak el Etiópiába. 1825-ben már amhara nyelven adták ki az Újszövetséget, majd 1840-ben már készen volt a teljes, nyomtatott amhara Biblia is. Az amhara nyelvű nyomtatott egyházi szövegeket nem fogadták osztatlan örömmel Etiópiában. *Szalama* püspök kifejezetten tiltakozott, mert nézete szerint az etióp Biblia csak giz nyelven hiteles, és nem fordítható más nyelvre a tartalom torzulása nélkül...

Ugyancsak a 19. század első felében kerültek külföldre nagyobb csoportokban az első olyan etiópok, akik Európában egyetemet végezve, majd Etiópiába visszatérve, hatással voltak a modern Etiópia formálódására. Ennek ugyan vannak szórványos nyomai a középkorban is (itáliai városokban tudunk etióp diákokról), de ezek a korai peregrinusok nemigen tértek vissza hazájukba.

Oktatás a modern Etiópiában (1855-től napjainkig)

A modern Etiópia alapjait II. Tevodrosz (Teodorosz, 1855–1869) rakta le azzal, hogy leverte a fejedelmek többségét és újraegyesítette a birodalmat. Mindezt a legutolsó pillanatban tette: megkezdődött Afrika felosztása az európai hatalmak között, ezzel pedig csak egy egységes, erős és jól szervezett állam nézhetett szembe. Tevodrosz tragikus sorsa egész Etiópiára jellemző. Pontosán érezte, hogy államát csak úgy erősítheti meg, ha átveszi az európai civilizáció egyes vívmányait, ezért európaiakat hívott országába. Élénk diplomáciai kapcsolatot kezdett az európai hatalmakkal, akikkel egyenrangúnak tekintette Etiópiát. Amikor aztán Viktória királynő megtagadta, hogy Etiópia követséget nyithasson Londonban, Tevodrosz bőrtönbe záratta udvara európai képviselőit. A büntetés nem maradt el: Etiópia földjén, történelmében mindössze második alkalommal, idegen (ezúttal angol) hadsereg gázolt végig. Tevodrosz hadseregét szétverték, de a császárt nem tudták elfogni: azzal a pisztollyal lett öngyilkos, amelyet az angol királynőtől kapott ajándékba...

A brit expedíciós hadsereg 1869-ben Tevodrosz könyvtárának nagy részét egyszerűen elrabolta. Felbecsülhetetlen értékű, főként giz nyelvű kéziratokról volt szó, amelyek nagy része ma is a British Library állományát gyarapítja. A könyveket pár évvel később katalógusba vették, és ebből képet alkothatunk arról, hogy miből állt Tevodrosz udvarának műveltsége. Az Angliába került 408 könyv (a teljes könyvtár állítólag közel ezer darabból állt) 27%-a (110 darab) Biblia. Egyházi szolgálattal kapcsolatos 23,5% (96), további egyházi jellegű könyv, valamint Biblia-magyarázat 8,5% (35). Teológiai témájú 3,9% (16). Történelmi jellegű 23% (94), ezeknek zöme (78 darab) szentek élettörténete (gad'l). Orvosi könyv 0,7% (3) és „egyéb” 1,7% (7).

Tevodrosz – bár elsősorban hadseregének technikai színvonalát igyekezett emelni – nem feledkezett meg az oktatásról sem. Ő hozta létre Etiópia első európai értelemben vett iskoláját Gafatban, amelyben európai (elsősorban svájci) misszionáriusok tanítottak. Fő feladatuk ugyan mesterségek oktatása volt, de emellett tanítottak olvasni és írni (európai nyelveket), és természetesen a hittanról sem feledkeztek meg. A császár 1862-ben így írt a missziós iskola tanárainak: „Sok mindent megtanítottatok, de [a legfontosabb, hogy] felnyitottátok az abesszínek szemét, akik olyanok voltak, mint a vak szamarak, és elkezdték minden területen civilizálni Abesszíniát.” Négy évvel később Viktória királynőnek írta: „Mivel mi, Etiópia népe, vakok vagyunk, nyissátok fel szemünket, és [akkor] az Isten fényt ad majd nektek a Mennysországban.”

Tevodrosz udvarában szolgált afféle titkárként az egyik külföldön egyetemet végzett etióp is, Mahadera Qal. Őt 1843-ban egy francia tudós, *Theophile Lefèbre* vitte magával Franciaországba, ahol három évig tanult a jezsuita IV. Henrik Kollégiumban, de tanulmányait a máltai Angol Protestáns Kollégiumban fejezte be, ahol rajta kívül más etiópok is szereztek képesítést. Mahadera 1856-ban tért haza, ahol az egy éve trónon lévő Tevodrosz szolgálatában állt, majd annak öngyilkossága után szolgált a császár utódát, IV. Johannisz (1872–1889) is.

Az egyre nagyobb számban külföldön tanuló diákok azonban több okból sem jelentettek megoldást Etiópia számára. A külföldről hazatérő, európai ruhákat viselő és európai szokásokkal pózoló etiópokat otthon gyanakvó szemmel fogadták a tradícióikat féltő hazaiak. Egy ízben maga IV. Johannisz mondta egy Európából visszatért alattvalójának: „Ha elem járulsz, mezítláb gyere: mi, etiópok, nem viselünk cipőt.” További probléma volt, hogy a megszerzett tudással gyakran nem tudtak mihez kezdeni Etiópiában. Jellemző *Birru Petrosz* esete. 1840-ben hagyta el Etiópiát, hogy a máltai angol iskolában tanuljon (iskolatársa volt Mahaderának). Tanult angolt, franciát, arabot, latint, történelmet, matematikát, földrajzot, geometriát és algebrát. Leveleiből azonban kiderül, hogy mindezt hiábavalónak érezte, mert fontosabbnak tartotta, hogy valamilyen mesterséget sajátítson el. Végül elment Kairóba,

hogy megtanulja a távirást, majd visszatért Etiópiába. Bár a királyi udvarban szolgált, ott már volt egy megfelelő ember (Mahadera), így Birrura nem volt szükség. Ugyanakkor gyakran előfordult az is, hogy az Európában tanuló etióp diák végül a katedrán kötött ki: Európa egyre szaporodó egyetemlein sokszor szükség volt valakire, aki giz vagy amhara nyelvet tanított.

II. Tevodrosz és IV. Johannisz uralkodása alatt felgyorsult a modern missziók meglepedése Etiópia területén. Egy-egy missziós iskolában 30–50 diák tanult alap- és középfokon, a tehetségesebbeket később Európába vitték egyetemi képzésre. 1890-ben az eritreai svéd misszió történelmet írt: iskolát nyitott lányok számára. Etiópia addigi történetében a szervezett oktatás (ideértve a templomi iskolákat is) kizárólag a fiúk kiváltsága volt.

Az oktatás a modern missziók szívügye volt: gyakran még azelőtt elkezdték, hogy arra engedélyt kaptak volna a központi hatalomtól. Azonban ahány féle náció tartott fenn

missziós iskolát, gyakorlatilag annyi féle iskolatípus létezett. Tudjuk, hogy például a svéd misszióban súlyt fektettek a munkára való nevelésre, s ügyeltek arra, hogy az alsó néposztályokból is kerüljenek ki diákok, sőt, lányok is legyenek közöttük. Más források arról tanúskodnak, hogy a missziós iskolákra általában jellemző volt, hogy azokban a szegényebbek gyerekeit tanították – az egyházi iskolákban „fizetni” kellett (ha szerény mértékben is) az oktatásért. Így a missziós iskolák a demokrácia eszméjének csiráit is elhintették Etiópiában, hiszen nem vették figyelembe sem a társadalmi státust, sem a vagyoni helyzetet.

Amit Tevodrosz elkezdett, II. Menelik (1889–1913) folytatta: az ország további centralizálásán túl újabb területeket szerzett. Visszahódította a középkorban egykor már Etiópiához tartozott részeket, sőt újabb területeket hódított meg. Emiatt egyszerre több problémával kellett szembenéznie.

A központosított állam jobban szervezett, nagyobb létszámú és műveltebb államapparátust igényelt. Immár nem volt elegendő, hogy a császár leveleit valaki lefordította egy-egy európai nyelvre. (Jobbára ez volt Mahadera feladata.) A megnövekedett birodalom ugyanakkor újabb népekkel gazdagodott, akik saját kultúrával és nyelvvvel rendelkeztek. Ami az utóbbit illeti, a megoldást drasztikus volt: az amhara államnyelv lett, afféle lingua franca a „köznép” számára (az értelmiség lingua francájára még visszatérek).

A központosított állam jobban szervezett, nagyobb létszámú és műveltebb államapparátust igényelt. Immár nem volt elegendő, hogy a császár leveleit valaki lefordította egy-egy európai nyelvre. (Jobbára ez volt Mahadera feladata.) A megnövekedett birodalom ugyanakkor újabb népekkel gazdagodott, akik saját kultúrával és nyelvvvel rendelkeztek. Ami az utóbbit illeti, a megoldás drasztikus volt: az amhara államnyelv lett, afféle lingua franca a „köznép” számára (az értelmiség lingua francájára még visszatérek).

Menelik legközelebbi európai tanácsadója egy svájci „polihisztor”, Alfred Ilg volt, aki 1894-ben egy időre hazatért Svájcba. Menelik megragadta az alkalmat, és három fiatalat küldött vele Európába tanulni, akik közül *Afavörk Gabra Ijaszusz* később fontos kormányzati pozícióhoz jutott. Másik hatot Oroszországba küldött, közülük *Takla Hájmánót* a szentpétervári katonai akadémiát végezte el, és az orosz cári hadsereg tisztje lett. Csak tizenhét év után tért haza Etiópiába, ahol pénzügyminiszter lett (Menelik 1905-ben vezette be a miniszteriális kormányzati rendszert). Később, Hailé Szelasszié uralkodása alatt az ő instrukciói alapján készült el az első etióp alkotmány 1931-ben (japán mintára!), majd népszövetségi küldött volt 1935–1936-ban.

Mint korábban utaltam rá, az újkorban (17–18. század) Gondar (Északnyugat-Etiópia) volt egy ideig a birodalom fővárosa. Ezt megelőzően és követően azonban az etióp uralkodók vándorló udvartartást folytattak, ami megint csak nem segítette elő az oktatásügy fejlődését, és nem alakulhatott ki az egyházi központoktól független műveltségi központ sem. Igaz, az uralkodó mindenkori tartózkodási helye maga is az egyházi székhely volt (a püspök mindenhová elkísérte). Minden esetre az oktatás fejlődése szempontjából is nagy jelentőségű volt, hogy a 19. század végén Menelik (felesége ötletére) állandó székhelyévé tette Addisz Ababát, amely ma is Etiópia fővárosa. Itt – eritreai előzményeket követően – nyílt meg az első etiópai nyomda 1897-ben.

Az Addisz Ababa-i császári palota lett az oktatás központja. *Felix Rosen*, német misszionárius itt kezdte meg 1905-ben a nemesi ifjak oktatását. „Tantervében” az alábbi tantárgyak szerepeltek: olvasás, írás, kalligráfia, vallástan, Etiópia története, jogtudomány és giz nyelv. Ezt összevetve a missziós iskolák tantárgyaival, valószínűsíthető, hogy az uralkodó család valamelyik tagja (talán éppen a konzervatív *Tajtu* császárné) személyesen felügyelte Rosent. Az egyik forrás szerint a századforduló környékén Addisz Ababában mintegy száz templomi iskola volt, amelyben hozzávetőleg háromezer diák tanult. A tanárokat a szülők adományai mellett időnként a kormány, időnként az egyház fizette. A tanárok természetesen itt is idősebb papok voltak, tanterv pedig továbbra sem volt.

Menelik két párt között öröklődött. A konzervatívok (pl. a császárné és a püspök, valamint a felsőpapság nagy része) elleneztek a modern oktatási módszerek bevezetését. A modernizálódást pártoló „Ifjú Etiópok” csoportja (zömmel a külföldön egyetemet végzettek, missziós oktatásban részesültek, mint például a későbbi császár, Hailé Szelasszié is) pedig hangosan követelték európai típusú iskolák építését (Etiópia általános modernizációjának keretében).

A kompromisszumos megoldás végül 1908 októberében manifesztálódott, ekkor nyílt meg Etiópia első – ma is működő – középiskolája, az *Ecole Imperiale Menelik* (ma: Menelik II School). Császár pénzen fenntartott (tehát nem egyházi) iskola volt, ahol francia nyelven tanítottak. A kompromisszumot az egyiptomi kopt tanárok jelentették, akik némi zálogot nyújtottak ahhoz, hogy az etióp vallási hagyományok ne sérüljenek az iskolában. A missziók iskoláiból kikerülő diákok ugyanis gyakran a misszió vallására tértek, így jött létre az Etióp Katolikus Egyház, és az ennél számszerűen nagyobb Mekane Yesus (protestáns jellegű) Egyház társadalmi „bázisa”. A Menelik-féle középiskola igazgatója *Hanna Szaleb* egyiptomi kopt professzor lett. Az iskola hároméves képzést nyújtott az évente mindössze száz újonnan felvett diáknak, akik a „legjobb családokból” kerültek ki. 1924-ben az iskolában végzett diákok száma közel háromezer volt (tizenhat év alatt). A tantárgyak: francia, olasz, angol és amhara nyelv, matematika, természettudományok ('science'), fizikai gyakorlatok és sport. Alapvető újdonságot jelentett az első ízben 1911-ben megrendezett nyilvános vizsga, amelyen a legjobb diákok száz Mária Terézia-tallérral jutalmazták meg (kb. 30 dkg színezüst). Az iskola igazgatója, *Dr. Hanna Szaleb* 1909-től Etiópia első „oktatási minisztere” (önálló oktatási minisztérium ekkor még nem volt), aki ilyen minőségében szervezte meg a fővárosihoz hasonló iskolák nyitását Ankobarban, Dessie-ben és Harrarban.

A második hasonló jellegű iskolát az Alliance Française szervezésében nyitották ugyancsak Addisz Ababában, 1912-ben. Az *École Française* alapítói a katolikus *St. Gabriel*-testvérek voltak, az anyagi fedezetet pedig a francia–etióp vasúttársaság biztosította. A tanári kart franciák mellett ugyancsak francia nyelvű örmények, libanoniak, valamint etiópok alkották. Az iskola alapításának fő célja az Addisz Ababában egyre nagyobb számban megtelepedő külföldiek gyerekeinek oktatása volt (bár ezek kisebbségben maradtak a diákok között). Az oktatási intézmény százötven tanulóval indult, és 1924-re (tizenkét év alatt) kb. ezernégyszáz diák került innen ki. A tantárgyak hasonlóak voltak a Menelik-iskolához, de itt erkölcs-, valamint egészségtant is tanítottak. Az iskolában végzettek a francia állam hivatalos bizonyítványát kapták.

Menelik 1913-ban (talán már évekkkel előbb, de csak ekkor hozták nyilvánosságra) meghalt. A trónt *Jaszu* örökölte (1913–1916), akinek uralkodása több mint ellentmondásos. Tény, hogy az etióp uralkodók között példátlan módon áttért a mohamedán vallásra (Menelik hódításainak következtében a keresztény–mohamedán arány nagyjából 50:50% lett!), és az addig többé-kevésbé – *IV. Johannisz* alatt pedig teljesen – elnyomott moszlimoknak széles körű jogokat biztosított. Ez okozta bukását, ugyanakkor a mai etióp történészek arra hívják fel a figyelmet, hogy gyakorlatilag ő is modernizált, amikor vallási egyenlőséget próbált biztosítani. Az Etióp Egyház jogait ugyanis nem csorbította, mindössze a mohamedánok számára is biztosította azokat a jogokat, melyek a keresztényeket megillették.

Jaszu uralkodása mindössze három évig tartott: elsodorta őt a keresztény nemesség felháborodása és az első világháború. Utódja a még gyermek *Zauditu* (Judit) lett (Menelik fogadott lánya), aki mellett régensként tűnt fel egy fiatal, tettere kész nemes: Rasz (= herceg) Tafari Makonnen, a későbbi I. Hailé Szelasszié.

Rasz Tafari Makonnen személyében olyan vezető került az etióp állam élére, aki az oktatás fejlesztését nem csupán a modernizáció egyik eszközének, hanem kiemelkedően fontos területnek tekintette. Uralkodása több

szakaszra bontható, amelyek fordulópontjai az oktatáspolitikára is hatással voltak. 1916-tól 1930-ig Zauditu császárnő mellett volt régens, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy Tafari irányította az országot. (Zauditu műveltsége kimerült vallásos szövegek olvasásában.) A régenst 1928-ban királlyá, majd 1930-ban (Zauditu halála után) császárrá koronázták I. Hailé Szelasszié (= a 'Szentháromság ereje') néven.

A hatalom közelébe jutott herceg szinte azonnal munkához látott. Előbb háttérbe szorította vetélytársait, hogy szabadon megvalósíthassa elképzeléseit. Őt már nem fogták vissza azok a korlátok, amelyek Meneliket gátolták – egyszerűen semmibe vette a konzervatívok ellenkezéseit. Oktatás-szervező tevékenységét katonai iskola alapításával kezdte 1918-ban. 1920-ban saját

Az olasz uralom időszaka alatt nemcsak a császár, hanem mások is emigrációba kényszerültek.

Nem közismert, hogy a fiatal emigránsok egy része

Jugoszláviába menekült, és ott Tito partizánjainak oldalán végigharcolta a II. világháborút. Ők itt,

de mások másutt is kapcsolatba kerültek a baloldali (marxista) eszmékkel, amelynek a háború után lettek messzemenő következményei.

pénzén két nyomdát alapított, amelyek bevételét egy kórház fenntartására fordította. Két évvel később bevezeteti Addisz Ababába az elektromos áramot. 1923-ban felveti Etiópiát a Népszövetségbe, aminek egyik folyományaként erőteljes kampányba kezd a rabszolga-kereskedelem megszüntetése érdekében. A felszabadított rabszolgák gyermekei részére iskolát alapított. 1924 tavasza és ősze között európai körutazást tesz. Járt többek között Franciaországban, Olaszországban, Svédországban, Angliában, Görögországban. Útjai során számos iskolát és egyetemet is meglátogatott.

1925-ben nyitotta meg a Tafari Makonnen Iskolát (közéiskola) Addisz Ababában, amely ezzel a második legjelentősebb állami közéiskola lett Etiópiában. Tafari már nem kötött kompromisszumot kopt tanárokkal; iskolájában a tanári kar nagy része egyenesen Franciaországból jött. Az iskola megnyitása alkalmából a régens beszédet mondott, amelyből érdemes néhány sort idézni, oktatáspolitikája megismerése céljából: „Hogy megőrizzük a büszke Etiópia szabadságát és függetlenségét [...] és hogy megerősítsük a hűséget az emberek szívében, az oktatás az eszköz. [...] Mindenkinek, aki szereti Etiópiát, el kell köteleznie magát iskolák alapítása mellett. [...] Azok, akik helyeslik az oktatást [...] és támogatják az iskolákat, elsősorban magukkal tesznek jót, másodsor nem kell attól félniük,

hogy gyermekeik elbuknak, [...] harmadszor kimutatják őszinte hazaszeretetüket. [...] Ahhoz, hogy azt mondhassuk, 100 000 diákunk van, eggyel kell kezdenünk.” Az iskola mindössze ötven tanulóval indult, de még az első tanévben további 134 diák kezdte meg a tanulást. Az újonnan felvettek létszáma 1932-ben elérte a háromszázat. A Tafari Makonnen Iskola az oktatás minőségét tekintve minden addigi etiópiai iskolát túlszárnyalt. A tantárgyak: amhara, francia, arab, angol nyelv, matematika, kémia, fizika, történelem, földrajz, gimnasztika és sport. A tantermek mellett az iskolának jól felszerelt könyvtára, laboratóriumai, kollégiuma és szabadidőparkja volt. Felsőfokú oktatásra azonban még mintegy hatvan évet kellett várni Etiópiában, bár ezt Tafari már a húszas években fontolgatta. Az évtized közepén az Educational Commission to East Africa körkérdest intézett az etióp diákokhoz, hogy miért járnak iskolába. A válasz a döntő többségben így hangzott: „Fel akarom készíteni magam hazám szolgálatára.”

Az iskolák fenntartása és továbbiak alapítása érdekében 1926-ban bevezették az oktatási adót, amely az export–import vámok 6%-át tette ki. Ez évente egy-egy újabb középiskola megnyitását tette elvileg lehetővé, de az összeg harmadát a Tafari-középiskola fenntartására fordították (a költségvetés fennmaradó részét a régens saját zsebből fizette!). 1928-ban Tafari felesége, *Menen* nyitotta meg az első állami leányiskolát (Menen School for Girls). 1930-ban, amikor Rasz Tafari Makonnen császárrá koronázathatta magát I. Hailé Szelasszié néven, koronázási esküjében arra is fogadalmat tett, hogy „Isten akaratával és útmutatásával támogatni fogjuk az iskolák alapítását, hogy fejlődjék Etiópia világi és egyházi oktatása”. Még ebben az évben független, önálló minisztériummá tette az Oktatási Minisztériumot, megszüntette a közoktatás püspöki felügyeletét és megalapította a Császári Nyomdát, amelynek egyik feladata a tankönyvnyomtatás lett. 1931-ben kidolgoztatta Etiópia első alkotmányát és bevezette a parlamentáris rendszert. A parlament tagjait nem választották, hanem a császár nevezte ki. A harmincas években számtalan állami iskolát nyitottak mind a fővárosban, mind a tartományokban.

Az oktatásfejlesztés határozott lendületet vett a két világháború között. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy az oktatás még mindig csak kevesek kiváltsága volt (1935-ben mindössze mintegy negyvenen tanultak külföldi egyetemeken). Másrészt már ekkor szembeűnő, hogy a tartományok közül az északiak (vagyis az amhara és tigreai törzsterületek) részesülnek előnyben a déliekkel szemben.

1935 októberében Etiópiát megtámadta a gyarmati igényekkel fellépő Olaszország. A támadás 1936-ra sikerrel járt, az ország Olasz Kelet-Afrika része lett 1941-ig. A császár Angliába menekült (itt tanult meg angolul). Etiópiában ellenállási mozgalom bontakozott ki, amelynek több vezetője a „tanult” etiópok közül került ki. Részben ez az oka annak, hogy az olasz megszállás alatt becslések szerint az akkori etióp értelmiség mintegy háromnegyede elpusztult (az ún. „első hiányzó generáció”). Az olaszok az állami iskolákat részben bezárták, részben saját céljaikra alakították át. Az etióp népesség oktatására nem fordítottak gondot, holott a gyarmati igény legalizálásában a retorika egyik leggyakoribb fogása az „elmaradott” etióp nép magasabb szintre való emelése volt.

Az olasz uralom időszaka alatt nemcsak a császár, hanem mások is emigrációba kényszerültek. Nem közismert, hogy a fiatal emigránsok egy része Jugoszláviába menekült, és ott *Tito* partizánjainak oldalán végigharcolta a II. világháborút. Ők itt, de mások másutt is kapcsolatba kerültek a baloldali (marxista) eszmékkel, amelynek a háború után lettek messzemenő következményei.

1941 folyamán angol segítséggel felszabadult Etiópia. A világháborút követő néhány évben az angolokkal folytatott politikai csatározás kötötte le a császárság erejét, mivel egyes brit politikusok körében felmerült Etiópia gyarmatosításának gondolata.

Az 1974-ig (a marxista hatalomátvételig) terjedő időszak legfontosabb jellemzője az amerikanizálódás. Ennek oka részben a brit ambíciók ellensúlyozása volt, de nem elhanyagolhatóak az amerikai érdekek sem (közel-keleti pozíciók, hidegháború). Az oktatás újjászerve-

vezése így főként amerikai anyagi támogatással ment végbe, ők adták a pénzt mind iskolaépítésre, mind az etiópok külföldi ösztöndíjaira. Amerikai iskolák alakultak, az ösztöndíjakat pedig olyan szervezetek biztosították, mint az African–American Institute, az African Graduate Fellowship Program stb. Az etiópiai középiskolákban a Békehadtest tanárai váltották fel az addig zömmel indiai tanári kart. Az amerikanizálódás folyománya-ként a negyvenes évektől már nem a francia, hanem az angol lett Etiópia „második” nyelve. A középiskolák amerikai rendszer szerint alakultak át, vagyis széles lett a tanszabadság. Az amerikaiak mellett a svédek jártak élen az iskolaépítésben (Swedish International Development Agency).

1942-ben újra megnyitották az olaszok által bezárt iskolákat, a Menelik-iskolát azonban elemi szintre redukálták, és új nevet kapott (Menelik II. School). Nem hallgatható el, hogy a fővárosban és a tartományokban az oktatás újjászervezésében könnyebbséget jelentett az olaszok által emelt számtalan új épület. Egy ilyen, eredetileg mezőgazdasági kutatóintézetnek szánt épületben nyílt meg 1943-ban a Hailé Szelasszié Középiskola, és a tartományokban további kb. hetven iskolában kezdték meg a tanévet. Érdekes jelenség, hogy az Etiópia felszabadításában részt vett angol tisztek feleségei közül többen is iskolát alapítottak (pl. Wingate Secondary School, Sandford Secondary School). A felnőttoktatás, amely csak jóval később, a hetvenes években kapott „stratégiai” jelentőséget, szintén a negyvenes években kezdődött kísérleti jelleggel (Debre Birhan).

1947-ben a császár új földadót vetett ki, ezúttal kifejezetten abból a célból, hogy a vidéki oktatást fejlessze. Az egyes településeknek ebből az összegből kellett saját iskoláikat felépíteni és a tanárok fizetését biztosítani. 1950-re az országban mintegy ötszáz állami, missziós és alapítványi iskola működött közel 53 000 diákkal. A lakosság összlétszámához viszonyítva (az ötvenes években kb. 20 millió) ez még mindig igen kevés volt. A fejlődés ebben az

Az oktatásfejlesztés határozott lendületet vett a két világháború között. Ugyanakkor még kell említeni, hogy az oktatás még mindig csak kevesek kiváltsága volt (1935-ben mindössze mintegy negyvenen tanultak külföldi egyetemeken). Másrészt már ekkor szembeűnő, hogy a tartományok közül az északiak (vagyis az amhara és tigrei törzsterületek) részesülnek előnyben a déliekkel szemben.

időszakban sokkal inkább az oktatás színvonalának emelkedésében volt érzékelhető.

1950-ben kezdődik az etiópiai felsőoktatás története. Ekkor alapítják meg az University College of Art-ot, amelynek kezdetben csak bölcsészkarja volt, majd természettudományi karokkal egészült ki. Még az ötvenes évek folyamán létrejött egy mérnöki kollégium Addisz Ababában, majd egy mezőgazdasági főiskola Hararhoz közel, és egy közegészségügyi főiskola Gondarban. A fővárosi felsőoktatási intézményeket (kollégiumok) végül 1961-ben egyesítették I. Hailé Szelasszié Egyetem néven (ma: Addisz Ababa-i Egyetem). Az egyetem állítólag úgy jött létre, hogy a császárnak felajánlották, színarany szobrot állítanak tiszteletére. Hailé Szelasszié azonban úgy gondolta, az összegből inkább egyetemet kellene felállítani, amelyre egyébként ő már a húszas években gondolt, de akkor ennek nem voltak meg a személyi feltételei. Hogy a történetből mi igaz, nem tudni, de tény, hogy az egyetem az egykori császári palota és az azt körülvevő park területén jött létre. A hatvanas évek közepén az egyetemet jogi és orvosi karral egészítették ki, de az orvosképzés sokáig a bejrúti (libanoni) egyetemmel közösen folyt, mert az etióp fővárosban nem tudták a gyakorlatokhoz szükséges feltételeket biztosítani. Az egyetemen nem csupán etiópok tanultak. A császár vezető személyisége volt az afrikai egységtörekvéseknek (ennek

köszönhetően lett Addisz Ababa az Afrikai Egységszervezet székhelye), és több száz afrikai diák számára biztosított ingyenes tanulási lehetőséget. Mindez tipikusan afrikai paradoxon: míg maga Etiópia is rászorult arra, hogy igénybe vegye a külföldi egyetemek által nyújtott ösztöndíjakat, ugyanezt más afrikai államoknak biztosította. Ugyanerre az időszakra tehető a művészeti oktatás megszervezése. 1957-ben 84 fővel indult a Képzőművészeti Iskola, majd már a hatvanas években bolgár segítséggel épül meg a Yared Ze-neiskola (egy híres középkori etióp egyházi zeneszerzőről kapta a nevét).

Időközben azonban megnöttek a társadalmi feszültségek az országban, aminek több oka is volt. Az ötvenes évek közepétől a sorozatos közel-keleti válságok (pl. Szeuz, 1956) miatt az etióp nyersanyagok (legfontosabb a kávé) értékesítése egyre nagyobb akadályba ütközött, amihez a dél-amerikai kávétermelő országok feltörése szintén hozzájárult. Ugyanakkor az amerikai támogatás mértéke is drasztikusan csökkent. Mindennek folyományaként a császár 1959-ben kelet-európai körútra ment azzal a céllal, hogy a szocialista országokból szerezzen hiteleket és támogatást. A Szovjetunió és csatlós országai természetesen nem hagyták ki a kínálózkodó lehetőséget. Etiópia összesen kb. 100 millió dolláros hitelt kapott, és hamarosan több száz egyetemista kezdte meg tanulmányait a Szovjetunióban és a kelet-európai országokban. A szocialista táborral fenntartott szorosabb kapcsolatok logikus következménye volt a marxista ideológia beáramlása.

Ma még nem világos, hogy a császár miként viszonyult a marxizmushoz és az (akkor) létező szocializmushoz. Miután tudjuk, hogy igen vallásos (de nem bigott) ember volt, talán mint eszme, rokonszenvesnek tűnhetett neki a kommunizmus. A létező szocializmussal kapcsolatban már valószínűleg több fenntartása lehetett, ez azonban nem gátolta abban, hogy bevezesse a tervgazdálkodást. Az első öt éves terv (1957–1962) idején a költségvetés 12%-át fordították az oktatás fejlesztésére (113,5 millió etióp dollárt). A második öt éves terv alatt ez 14,2%-ra nőtt, de ebbe már más kulturális kiadásokat is belefoglaltak. 1960-ban az országban közel 620 állami elemi iskola volt. Ebből 38 a fővárosban, 125 Eritréában, a maradék zöme pedig főleg az északi területeken, vagyis a déli területek ellátatlansága nem szűnt meg.

A hatvanas években a társadalmi feszültségek már zavargásokban és puccskísérletekben manifesztálódtak. Bár ezeket főképp a hadsereg tagjai szervezték, tömegbázisukat az értelmiség és a diákság alkotta. Az egyetemi diákszervezetek a hatvanas években jöttek létre, és fokozatosan radikalizálódtak. A külföldön tanuló egyetemisták szintén megalapították a saját szervezeteiket, és ők látták el otthoni társaikat cenzúrázatlan irodalommal Nyugatról és a szocialista országokból egyaránt. Különös ellenérzéssel szemlélték az amerikai Békehadtest jelenlétét, amelyben az imperializmus (és az amerikanizálódás) veszélyét látták. Nem okozott osztatlan lelkesedést az ún. egyetemi szolgálat bevezetése sem 1964-ben, amelynek keretében a hallgatóknak egy évet kötelezően valamely vidéki középiskolában kellett tanítaniuk. Megalakult a „Krokodilok” néven elhíresült titkos egyetemi szervezet, amely a névadó állathoz hasonlóan ritkán bukkant fel a felszínen, de a marxista ideológia leghangosabb hirdetője lett. 1965-től szinte évente ismétlődtek a diáktüntetések. 1965-ben földosztásért, 1966-ban a nincstelenek táborainak jobb körülményéért tüntettek. 1968-ban a vietnami háború ellen vonultak az utcára, egy évvel később pedig az etiópiai nemzetiségek jogai mellett szálltak síkra. Ekkor már a kormány is keményebben lépett fel: 1965-ben egy évre bezárták az egyetemet, mintegy ezer diákot bíróság elé állítottak (a hadügyminiszter fiát is!), de csak néhányukat ítélték el, és ők is amnesztiát kaptak két hónap múlva.

Az olyan egyeduralmi rendszerek számára, mint amilyen I. Hailé Szelasszié Etiópiája is volt, az oktatás fejlesztése szinte a rendszer öngyilkosságával egyenlő. A császárt fejlődés melletti elkötelezettsége azonban továbbra sem tántorította el a továbblépéstől. A hatvanas évek végén létrehozták az Oktatási Minisztériumtól független Nemzeti Oktatási Bizottságot, amelyet közvetlenül a miniszterelnök irányított. E szervezet célja a

még mindig 94%-os írástudatlanság leküzdése volt az Elemi Iskolákat Építő Egységek (ESBU) segítségével. Mindez az UNESCO 1968-ban indított felnőttoktatási programjával összhangban indult, amely az analfabetizmus leküzdését speciális munkaorientációjú tantervekkel kísérte meg. Az ENSZ által finanszírozott program Etiópiában az ország négy részén (három agrár és egy ipari jellegű területen) indult az adott területre speciálisan kidolgozott módszerekkel. Az írástudatlanság leküzdését összekapcsolták a nomádoknak és a nincsteléneknek az ország déli részén való letelepítésével. Az írás, olvasás és számolás mellett földművelési és állattenyésztési ismereteket oktattak. Az erőfeszítéseknek köszönhetően az évtized végéig mintegy 800 000 ember tanult meg írni és olvasni, köztük 140 000 nő.

1970-ben mintegy félmillióra tehető a diákság összlétszáma, beleértve a kisiskolásokat, a középiskolásokat és az egyetemistákat is, mind külföldön, mind Etiópiában. Ez azt jelenti, hogy ekkor a lakosság 1/8-a (12,5%) részesült valamilyen oktatásban. A tanárok szá-

ma mintegy 7000 (ebből 10% nő), azaz egy tanárra több mint 70 diák jutott. 1972–1973-ban az egyetemen mintegy ötezer diák tanult, 55%-uk humán tudományokat, ugyanebben az évben 3055 diák végzett a külföldi egyetemeken valamelyikén. Ezek fele az Amerikai Egyesült Államokban kapott diplomát. (Máig ható probléma, hogy a külföldön végzetek igen nagy hányada – becslések szerint mintegy fele! – nem tért és nem akar hazatérni Etiópiába.) 1970-ben állami tantervet írtak elő az egyházi elemi iskolák számára is. Ekkor vezették be a tankötelezettséget is hatéves kortól. Ez azonban naivitás volt a kormányzat részéről, hiszen általános volt (ma is az) a tanteremhiány, és vidéki falvak ezreibe út sem vezetett (a templomi oktatás jelentősége ezért megmaradt). Bár elindult egy svéd iskolaépítési program, amely annyiban tartalmazott új elképzelést, hogy csak akkor adott pénzt egy-egy helyi közösségnek, ha az vállalta az építési munkálato-

*Mindennek folyományaként
a császár 1959-ben kelet-európai körútra
ment azzal a céllal,
hogy a szocialista országokból szerezzen
hiteleket és támogatást.
A Szovjetunió és csatlós országai
természetesen nem hagyták ki
a kínálókozó lehetőséget. Etiópia összesen
kb. 100 millió dolláros hűelt kapott, és
hamarosan több száz egyetemista kezdte
meg tanulmányait a Szovjetunióban
és a kelet-európai országokban.
A szocialista táborral fenntartott
szorosabb kapcsolatok logikus
következménye volt a marxista ideológia
beáramlása.*

ni az iskolaépítésben a falusi közösségeket.

A társadalmi feszültségeket az 1973–1974-ben bekövetkezett éhínség tetőzte be. Az elégedetlenség katonai puccsba torkollott, amelynek széles társadalmi támogatottsága volt, valószínűleg azért is, mert eleinte nem volt szó rendszerváltásról.

I. Hailé Szelasszié trónfosztását követően egy ideig felmerült, hogy fia trónra emelésével az államforma alkotmányos monarchia maradjon, és úgy tűnik, a társadalomban ennek lett volna a legnagyobb támogatottsága. A hadsereg baloldali gondolkodású tisztjei azonban mindenek esélyt sem adtak. Mögöttük nemcsak az etióp erőszakszervezetek álltak, hanem a Szovjetunió is, amely megragadta a kínálókozó lehetőséget, és Szomáliából a sokkal kedvezőbb geopolitikai adottságokkal rendelkező Etiópiába helyezte át „érdekeit”.

Azt gondolhatnánk, hogy a szocializmus etiópiai bevezetése legalább az oktatáspolitikai terén előnyökkel járt, hiszen ez mindig is erős oldala volt a szocialista országoknak. Hogy Etiópiában ez mégsem teljesen így volt, annak több oka van. Mindenekelőtt az érdemel említést, hogy szinte az egész „szocialista” korszakban folyamatos volt a polgárháború, gyakran egész országrészeket tartottak fennhatóságuk alatt a különböző gerilla szerveze-

tek (Eritreai Felszabadítási Front, Tigrei Felszabadítási Front). Másodszor a kommunista vezetés tucaájával végezte ki a másként gondolkodó értelmiséget, ellenzéki politikusokat csakúgy, mint egyetemi tanárokat (ún. „második hiányzó generáció”). Már 1975-ben az ún. zamecsa (= kampány) akció keretében 60 000 diákot küldtek vidékre tanítani anélkül, hogy az akció időtartamát meghatározták volna. Egy teljes évre bezárták az egyetemet és minden középiskolát. A korabeli hangulatjelentések alapján tudjuk, hogy ezt a középiskolások és az egyetem alsóbb évfolyamai támogatták, a felsőbb évesek viszont ellenkeztek, mondván, hogy nem azért harcoltak éveken át a rendszer megdöntéséért, hogy a katonai rezsim vidékre „deportálja” őket. Valóban, egyesek szerint az egész akció valódi célja az volt, hogy a nemkívánatos elemeket (köztük a diákvezetőket) eltávolítsák a fővárosból. Vidéken egyúttal feltűnés nélkül lehetett likvidálni őket. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a „szocialista” éra alatt az analfabéták aránya 94%-ról 50%-ra csökkent, az elemi iskolába járók száma pedig megháromszorozódott az 1974-es 18%-hoz képest. 1979-ben újabb kampányt hirdettek az analfabetizmus leküzdése érdekében, amelyre a várt másfél millió helyett hatmillióan jelentkeztek.

A marxista rezsimet végül a különféle ellenállási szervezetek összefogása nyomán 1991-ben megdöntötték. Etiópia jelenlegi államformája ugyan köztársaság, valójában azonban még mindig inkább afféle puha diktatúráként jellemezhető.

Ami napjainkat illeti, általánosságban elmondható, hogy az oktatás még mindig azokon az alapokon nyugszik, amelyeket Hailé Szelasszié császársága alatt fektettek le. Mint már szó volt róla, az egyházi elemi oktatás ma sem elhanyagolható. Az állami elemi iskolák zsúfoltak, kevés a tanterem és a tanár. A legtöbb iskolában napi három „turnusban” oktatnak: reggel, délben és délután kezdődik egy-egy tanítási „nap”. Az osztályátlag nyolcvan–kilencven fő! A kormány a következő évek valamelyikében tervezi a tankötelezettség bevezetését (ezt ugyan már a császárság alatt megkísérelték, de később visszavonták). A középiskolákban jellemző a fakultatív rendszer, és nagy hangsúlyt fektetnek a természettudományokra és a szakképzésre. Minden középiskolában kötelező az angol nyelv. Ma is csak egyetlen egyetem van (bár 1967-ben egyetemet létesítettek az eritreai fővárosban, Eritrea 1993-ban függetlenséget kapott), ahol az oktatás nyelve az angol, és még mindig jelentős a külföldi oktatók száma.

Irodalom

- The Ethiopian Orthodox Church.* Szerkesztette: AYMRO W.–MOTOVU, J. Addis Ababa 1970.
 BAHRU Z.: *A History of Modern Ethiopia 1855–1974.* London–Athens (SA)–Addis Ababa 1991.
 BAKKE, J.: *Models of Leadership in Ethiopia: The Missionary Contribution.* = *The Missionary Factor in Ethiopia. Papers from a Symposium on the Impact of European Missions on Ethiopian Society, Lund University, August 1996.* Szerkesztette: GETACHEW H.–LANDE, A.–RUBENSON, S. Frankfurt am Main 1998, 155–168. old.
 BALSVIK, R. R.: *Haile Selassie's Students: The Intellectual and Social Background to Revolution 1952–1977.* East Lansing 1985.
 BINKOWSKI, A.: *Ország a Könyvek Kapuja mögött.* Bp. 1977.
 CRUMMEY, D.: *The Politics of Modernization: Protestant and Catholic Missionaries.* = *The Missionary Factor in Ethiopia,* i. m., 85–100. old.
 HAILE SELASSIE, I.: *„My Life and Ethiopia's Progress” 1892–1937.* Oxford 1977.
 IMBAKOM K.: *Traditional Ethiopian Church Education.* New York 1970.
 ISAAC, E.: *Social Structure of the Ethiopian Church.* Ethiopia Observer, 1971. 4. sz.
 MARCUS, H. G.: *A History of Ethiopia.* Berkeley–Los Angeles–London 1994.
 NEMES G.: *Etiópia a társadalmi átalakítások útján.* Nemzetközi Szemle, 1978. 8. sz.
 PANKHURST, R.: *A Social History of Ethiopia.* Addis Ababa 1990.
 PANKHURST, R.: *History of Education, Printing and Literacy in Ethiopia.* Addis Tribune, 1998. 1.: *Old Time Ethiopian Church Education* (aug. 7.); 2.: *Poetical and Other Studies* (aug. 14.); 3.: *Education and Literacy in Old-Time Ethiopia: Christian, Muslim, and Falasha* (aug. 21.); 4.: *Ge'ez Literature, Church Libraries, and the Coming from Europe, of the Printed World* (aug. 28.); 5.: *Missionary Printing and Early Study Abroad* (szept. 4.); 6.: *Some Early Foreign-Educated Students* (szept. 10.); 7.: *Missionary Education – and Literary – in the Nineteenth Century* (szept. 18.); 8.: *Education Abroad – and at Home – in Menilek's Day* (szept. 25.); 9.:

Educational Advances in Menike's Day (okt. 2.); 10.: *The Coming to Ethiopia of the Printing Press First Ethiopian Newspapers* (okt. 9.); 11.: *The Tafari Makonnen School* (okt. 16.); 12.: *The Educational Philosophy of Tafari Makonnen* (okt. 23.).

PANKHURST, S.: *Ethiopia. A Cultural History*. Essex 1955.

POR E.: *Etiópiai változások*. Köznevelés, 1982. 10. sz.

SANDFORD, CH.: *Ethiopia under Hailé Selassié*. London 1946.

„*Selected Speeches of His Imperial Majesty Haile Selassie First 1916–1967.*” Addis Ababa 1967.

SZILÁGYI E.: *Asszonyorsok Afrikában*. Bp. 1982.

TADESSE T.: *Church and State in Ethiopia 1270–1527*. Oxford 1972.

TURNBULL, C. M.: *Az afrikai törzsek élete*. Bp. 1970.

WODDIS, J.: *Afrika. A felkelés gyökerei*. Bp. 1962.

